

Yusuf Has Hacib ve Nizamülmülk'e Göre Devlet İdaresinde Olmaması Gerekenler

Undesirable Traits of Government According to Yusuf Khasse Hajib and Nizam al-Mulk

Abdullah BAKAR¹

Özet

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig ve Nizamülmülk de Siyasetname adlı eserlerinde iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermişlerdir. Örnek bir yönetim ve hükümdar profilinin nasıl olması gerektiğini anlatan bu eserlerde birçok konulara yer verilmiştir. Bunların başında bilginlik gelmektedir. Bilgili olmayan hükümdar ve yöneticiler devlet işlerini beceremezler ve halk arasında huzursuzluk baş gösterir. Böylece iç karışıklıklar meydana gelir. Bilgisizliğin adaletsizliğe sebep olduğu ve adaletsiz bir yönetimden halkın hoşnut olmayacağı söylenmektedir. Bilgisizliğin, yönetimde olmaması gereken unsurları ortaya çıkaran temel sebep olduğu bilinmektedir. Acelecilik de bunlardan bir tanesidir. Aceleciliğin yapılan işlerin çabuk biteceği yerde daha da uzun sürmesine sebep olduğu söylenmektedir. Açgözlülük bir hükümdarda ve yöneticilerde kesinlikle olmaması gereken bir özelliktir. Çünkü açgözlü insan cimri kişidir ve bu da halk arasında hoşnutsuzlukla karşılaşır. Kadın da yönetimde olmaması gereken bir unsur olarak görülmektedir. Eserlerimizde anlatılanlara göre kadınlar, erkekler gibi birçok olaya şahit olamadıkları için deneyimsiz ve kolay kandırılan yapıdadırlar. Bu sebeple onlar devlet işlerinden uzak durmalı. Aşırı alkol tüketimi de yöneticilerde hoş karşılanmayan davranışlar içindedir. Bu davranışlarda bulunduğu halde düzenin bozulacağı ve saltanatın son bulacağı söylenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hükümdar, Yönetici, Bilgi, Adalet, Vezir, Kadın, Düzen

---

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. E Posta: abdullahbakar1071@gmail.com

Abstract

Yusuf Khasse Hajib gives advises about how a ruler should be and behave in his book Kutadgu Bilig like Nizam Al-Mulk wrote in Siyasetnama. Many subjects are mentioned in this particular political-advisory literature which tells how an exemplary government and ruler should be. Wisdom comes first among those subjects. Governments and rulers without wisdom will fail to govern the state, and civil unrest occurs; then it will lead to a civil conflict. It is said that ignorance causes unfair, and unfair causes unrest. A government or ruler without wisdom and justice cannot accomplish governing the people with peace. This literature knows that ignorance leads to all of the undesired things. Rushing is one of those. Written documents record that rushing causes works to be done late instead of finishing them early on. Greed is another attribute that no ruler or administer must never have, because a greedy person is a penurious person who will be disliked by the people. Also women should not be allowed in the government. According to political-advisory literature, women are incapable and vulnerable, since they do not witness as many events as men do alongside being inexperienced compared to men; thus, they should not be allowed to involve in politics. Excessive alcohol consumption is also another unwelcome behaviour. These undesired attributes and behaviours are thought to cause instability that will end the reign of the ruler.²

Keywords: Ruler, Administer, Wisdom, Justice, Women, System, Vizier

---

² Çeviride bizlerden desteklerini esirgemeyen Kutalmış GÜRBÜZ'e teşekkürü bir borç biliriz.

Yusuf Has Hacib' in Kutadgu Bilig ve Nizamülmülk' ün Siyasetname adlı eserlerinde incelemesini yapacağımız “Yönetimde Olmaması Gereken Unsurlar” konusuna giriş yapmadan önce bu iki eserin yazarlarına kısaca değinmek istiyoruz;

1019 yılında Balasagun şehrinde dünyaya gelen Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı eserini 1069-1070 yıllarında bir buçuk sene gibi kısa bir zaman aralığında tamamlayarak Karahanlı Devleti hükümdarı olan Uluğ Buğra Han'a takdim etmiştir. Kendisine sunulan eserden sonra Buğra Han, onu has haciblik³ görevine getirmiştir. Bilim ve erdemi kendisine rehber edinmiş olan Yusuf Has Hacib insana her iki dünyada da saadete ulaştıracak tavsiyelerini bu eserinde kaleme almıştır. O, eserinde birey, toplum, devlet hayatının ve yönetenlerin ne gibi unsurlara sahip olması gerektiğini de belirtmektedir (DİA, 2002: 478).

Büyük Selçuklu Devleti veziri olan Nizamülmülk 1092 senesinde Siyasetname adlı eserini Sultan Melikşah'a takdim etmiştir. İdeal devlet idaresini konu alan eserde yönetimde olmaması gereken unsurlara da yer ayrılmıştır. Vezir özellikle yönetimde görmekten hoşnut olmadığı hükümdarın eşi olan Terken Hatun için ayrı bir bölüm kaleme almış ve burada yönetimde kadının yer almaması gerektiğini savunmuştur. Eserde vezir kendisinden önceki birçok olayı karşılaştırarak, hükümdara en iyisini tavsiye etmiştir (Özaydın, 2007: 196).

Hem Yusuf Has Hacib hem de Nizamülmülk hizmetlerinde buldukları hükümdarlar için kaleme aldıkları eserlerinde yönetimde olmaması gereken unsurları açıkça söylemektedirler. İncelemesini yaptığımız iki eserde de hükümdarların çehrelerinden bahsedilmektedir. Onlara göre bir hükümdar çirkin yüzlü ve kötü ahlaklı olmamalıdır (Nizamülmülk,2009: 13). Kötü ahlak ve çirkin bir yüz hem hizmetkârları hem de halkı hükümdardan uzaklaştırmaktadır. Bu sebeple Tanrı onlara güzel bir yüz ve iyi bir ahlak vermiştir (Yusuf Has Hacib, 1959: 19). Yönetenler bilgisiz olmamalıdır. Bilgili olan etrafına da bilgilileri toplar ancak bilgisiz bir yönetici bilginin değerini bilemez. Bilgisiz olana devlet işleri emanet edilemez çünkü o memleketi fesatlık çukuruna iter ve felakete sürükler (Yusuf Has Hacib, 1959: 135-136). Böyle bir kimsenin devlet işlerinde bir faydası olmaz aksine zararı olur. Bu sebeple bilgisizlik her kötü işin kaynağıdır ve bilgisizliğin, yönetimde olmaması gereken unsurları ortaya çıkaran temel sebep olduğu bilinmektedir. Aşağıda

---

³ Has Hacib ünvanı Karahanlı Devlet teşkilatı içerisinde hükümdardan ve vezirden sonra gelen bir makamdır. Hükümdar ile halk arasında iletişimi sağlayan Has Hacib, onların dilekçelerini, mektuplarını ve isteklerini hükümdara bildirirdi (Taneri, 1996: 509). Selçuklu Devletlerinde Hacib ünvanı için bkz. Köymen, 2016: 91.

bilgisizliğin yol açacağı ve yönetimde olmaması gereken unsurlardan bahsedecek ve değerlendirme de bulunacağız.

Adaletin olmadığı bir memlekette halk mutlu olamaz ve huzur kalmaz. Huzursuzluğun arttığı yerlerde de asayiş bozulur ve kargaşa meydana gelir. Devlet çıkan bu kargaşadan dolayı maddi ve manevi birçok zarar görür. Hükümdar itibarını kaybeder ve halk tarafından sevilmez (Nizamülmülk, 2009: 13). Halkın sevmediği bir saltanatın da birçok isyanın hedefi olacağı ve uzun soluklu olamayacağı aşikârdır. Hükümdar hiçbir zaman adaletsiz olmamalı ve adaletsizliğe de göz yummamalıdır. Bunu yapan her kim olursa olsun bulmalı ve cezasını vererek halkın gözünde saygınlığını korumalıdır. Böyle yapmayan bir hükümdar adaletsiz bir saltanat sürer ve saygınlıktan uzak olur (Yusuf Has Hacib, 1959: 113). Siyasetname’ de Nizamülmülk, Hz. Muhammed’ in rivayet edilen şu sözlerini kaleme almıştır:

“Bu cihanda halka idarecilik yapanlar, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilerek; şayet adil imiş ise, adalet onun ellerini çözüverir ve cennete ulaştırır; yok eğer zalim imiş ise zulmü ellerini bağlar ve elleri boynunda zincire vurulmuş bir şekilde onu cehenneme götürür.” (Nizamülmülk, 2009: 15). Burada rivayet edilen olay ile her yöneticinin aldığı kararlardan ve saltanatı boyunca yaptıklarından sorguya çekileceğine yönelik bir inancın olduğu görülmektedir. Peygamberin de adaletli yönetime ne derece önem verdiği bu cümlelerden anlaşılmaktadır. Bu duruma bir örnek daha vermek gerekirse Karahanlı hükümdarı olan Tamgaç Han İbrahim’ in yönetimde adalete verdiği önemi verebiliriz. O, Kercemin Sarayı’ nın inşası sırasında bir köylünün şikâyetnamesini aşırı yorgun olduğundan dolayı okumayıp dışarı atmıştır. Daha sonra tekrar adalet isteyen köylü adama çıkışarak onu başından göndermiş ve adalet kalmadı demiştir. Köylü adamın adaletin bundan önce de olmadığını söylemesi üzerine Tamgaç Han İbrahim çok üzülmüş ve gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Çünkü o hükümdarlığı boyunca hep adaleti sağlamaya çalışmış ve buna çaba sarf etmiştir (Huncan, 2011: 262).

Devlet yönetiminde acelelikle iş yapılmamalıdır (Nizamülmülk, 2009: 195). Yönetimde acelecilik işlerin çabuk biteceği yer de aksayıp gecikmesine sebep olur. Bu özelliğe sahip bir yönetici olumsuz yönde etki yapar ve yönetim mekanizmasını sekteye uğratarak zarar verir. Aldığı kararlarda aceleci davranan bir kişinin daha sonra pişmanlık duyacağı belirtilmekle birlikte bu pişmanlıklarda birçok defa geç kalındığından bahsedilmektedir (Yusuf Has Hacib, 1959: 62). Yöneticiler daha sonradan pişman olacakları kararlar vermemeleri için başta aceleci davranmayıp iyi düşünmeleri gerekmektedir. Doğru

karar vermek erdemli ve bilgin insan işidir. Yöneticiler de erdemli ve bilgin olmak zorundadırlar. Acelecilik ancak bilgisiz yöneticilerin yapacağı bir eylemdir ve bu özellikteki bir kişinin yönetimde yeri olmamalıdır.

Aceleci insan bilgisiz insandır. Bilgisiz olan yönetici de devlet işlerinde beceriksizlik gösterir ve acizlik içerisinde olur. Bu aciz olan yönetici devlet işlerini beceremediği için halka baskı ve zorbalık ile hükmetmeye çalışır (Yusuf Has Hacib, 1959: 240). Bu tarz bir yönetim halkta nefret ve düşmanlık hisleri uyandıracığından ötürü olmaması gereken bir unsur olarak görülmektedir. Sadece acelecilik ile de aciz olunmaz, bilgi karşısında bilgisiz olmak, devlet işlerini becerememek de acizlik olarak gösterilebilir. Bu yapıdaki bir kişinin yönetimde olmaması gerekmektedir.

İktidarda bulunan kişiler halktan istenildiğinden daha fazlasını arzu edebilir, elindekilerle yetinmeyebilir ve huzursuzluk çıkmasına sebep olabilirler. Böyle açgözlü kişiler ne kadar mala sahip olurlarsalar olsunlar hiçbir zaman yetinmezler ve hep daha fazlasını isterler (Yusuf Has Hacib, 1959: 104). Hükümdar bu açgözlülüklerin önüne geçmek için vergi toplayan memurları daha çok denetlemeli ve şikâyeti olan halkın sözlerine kulak vererek onları dinlemelidir (Nizamülmülk, 2009: 28). Açgözlülüğün olduğu, vergilerin gerekenden fazla alındığı bir yönetimden halk memnun olmaz ve asayiş bozularak kargaşaya sebep olabilir. Bundan da devlet hem maddi hem manevi olarak zarara uğrar. Bu sebeple yönetimde açgözlü kişiler yer almamalıdır. Bu duruma Küfe ve Hac emiri olan Kutlu Edraz'ın tacirlerden alınan yol ücretlerini iki katına çıkarmasını, hacıların mal ve paralarına el koymasını örnek verebiliriz. Hacılar ona beddualarda bulunup bu açgözlülüğün yakınımlardır (Sıbt İbnu'l Cevzi, 2011: 271).

Açgözlü insan aynı zamanda bencil ve cimri olandır. Bencil olan bir yönetici sadece kendisini ve isteklerini düşünerek hareket etmektedir (Yusuf Has Hacib, 1959: 249). Böylece sadece kendisi mutlu olmayı amaçlar başkasının mutluluğunu ise yok sayar.

Cimrilik de açgözlülüğün bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cimri bir kişiye hizmette bulunmak boşa kürek sallamak gibidir. Yıllarını boş yere heba etmektir. Cimrilik memleketlerde çıkan isyanların da kaynağını oluşturmaktadır (Yusuf Has Hacib, 1959: 90, 235). Bize göre cimrilik, açgözlülük ve bencillik aynı doğrultudadır. Halk arasında huzurun sağlanabilmesi için hükümdar halkına karşı eli açık olmalı ve elinde bulunanlardan pay vermelidir. Cimrilik dünya malına olan düşkünlüğü de arttırmaktadır. Yönetici hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hayatında biriktirmemeli, yalnızca dünya işleri ile uğraşmamalıdır

(Yusuf Has Hacib, 1959: 238-239). Bu söylediklerimizin aksini yapan yöneticiler hayatları sona erirken pişman olmakla birlikte tüm birikimlerinin boşa olduğunu da fark etmektedirler. Bu sebeple yöneticiler dünya malına da düşkün olmamalıdır. Dünya malına düşkün olanların da yönetimde olmamaları gerekir. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı olan Sultan Melikşah ülke sınırları içerisinde camiler, köprüler ve birçok imar faaliyetlerinde bulunarak halkın refahını arttırmıştır. Hac yollarının güvenliğini sağlamakla beraber, hacıların su ihtiyacı karşılanmak maksadıyla birçok su kuyusu açıldı. Ermeni Patriği'nin arzusu sebebiyle Hıristiyan ibadethanelerinden ve din adamlarından vergi almamakla onların sevgisini kazanmıştır (Özaydın, 2004: 57). Sultan av sonunda avladığı hayvan sayısınca altını halka sadaka olarak dağıttırdı. Onun bir defasında on bin altını sadaka olarak dağıttığı bilinmektedir (Sevim, Merçil, 2014: 169). Sultan Melikşah eli açıklığı sayesinde halkın refahını sağlayan birçok faaliyet içerisinde bulunmuş ve böylece iktidara olan bağlılık artmıştır.

Akılsız insanlar bilgili insanlardan anlamazlar. Onların etrafında kendileri gibi akılsız ve bilgisiz insanlar toplanır. Böyle yöneticiler halka huzur ve mutluluk getiremezler. Mutlu olmayan asker ve halk taşkınlık çıkararak isyan halinde bulunurlar. Birçok masumun bu akılsız yöneticiler yüzünden kanı akar. Bu sebeple akılsız kişilerin yönetimde bulunmaması gerekmektedir (Yusuf Has Hacib, 1959: 44). Büyük Selçuklu Devleti veziri olan Nizamülmülk bilgili, becerikli, devlet işlerinden anlayan ve akıllı devlet adamlarının yetiştirilmesi amacıyla Nizamiye Medreselerini inşa ettirmekle çevresine birçok bilgini toplamıştır (Özaydın, 2007: 188).

Aksi ve asık yüzlü insanlar çevresindekilere mutluluk ve huzur veremezler. Emri altındaki hizmetkârlara karşı aksi ve asık yüzlü olan bir yönetici sevilmez, saygı görmez. Saygı ve sevginin olmadığı bir işte başarı sağlanamaz. Bu tarz yöneticilerle çalışan görevliler mutlu olamazlar ve işler başarısız olur. Devlet işlerinde başarısızlık asla kabul edilmemesi gerektiğinden ötürü aksi ve asık suratlı kişiler yönetimde yer almamalıdır (Yusuf Has Hacib, 1959: 89,169).

Kadın yönetimde olmaması gereken bir varlık olarak kaynaklarda geçmektedir. Nizamülmülk devletin nasıl idare edilmesi gerektiğini anlatmak amacıyla kaleme aldığı eserinde kadın bahsine ayrı bir bölüm ayırarak bu konuya verdiği önemi de göstermektedir. Ona göre devleti yönetme işi erkeğe aittir. Çünkü kadınlar, erkekler gibi birçok olaya şahit olmadıklarından dolayı deneyimsiz görünmekte ve hükümdara zarar vermek isteyen kişiler

tarafından kolayca kandırılarak tuzağa çekileceği öngörülmektedir. Kadın yalnızca hükümdar ailesinin neslinin devamı için bir araç olarak görülmüş ve onun siyasete karışmayarak harem işleri ile ilgilenmesi doğru bulunmuştur (Nizamülmülk, 2009: 255). Devlet yönetimine kadınların hâkim olması sonucu düzenin bozulacağı ve işlerin aksayacağı bu eserde belirtilmektedir. Bizce Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah'ın veziri olan Nizamülmülk burada sultanın eşi olan Terken Hatun'dan bahsetmektedir (Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, 2014: 154). Terken Hatun oğlu Mahmud'u tahta geçirmek maksadıyla, Sultan Melikşah'ın diğer oğlu olan Berkyaruk tarafında yer alan Nizamülmülk ile devlet işlerinde çatışma içerisindeydi (Reşidü'd-din Fazlullah, 2011: 33). Terken Hatun vezir Nizamülmülk'ü vezirlikten azlettirmek ve yerine Tacülmülk'ü vezir yaptırmak amacıyla Sultan Melikşah'ı ona karşı kışkırtmaktaydı (Bezer, 2011: 510). Nizamülmülk de onun bu devlet işlerine karışmasına karşıydı. Nizamülmülk'ün Bâtını bir fedai tarafından öldürülmesi⁴ (Özaydın, 2007: 195) sonrasında Terken Hatun devlet işlerinde daha da aktif rol üstlenmiştir. Sultan Melikşah'ın zehirlenerek ölmesinden sorumlu tutulan Terken Hatun (Urfalı Mateos, 1987: 178), Abbasi Halifesi Muktedi'den oğlu Mahmud için hutbe okutmasını istemiştir. Böylece o yalnızca Büyük Selçuklu Devleti içerisinde bir siyasi rol oynamakla kalmamış halifeyi de içine alan bir politika içinde olmuştur.

İnsan kendine çok güvenir ve etrafında olup biten olayların farkına varamazsa düşmanları tarafından gafil avlanabilir. Yönetici olan kimse kendine hiçbir zaman çok güvenmemeli ve her zaman gözü açık olmalıdır. Unutmamalıdır ki kendisinin hatasını bekleyen bir düşman her zaman mevcuttur. Kendine çok güvenen bir yönetici yönetimde boşluk vereceği gibi muharebe alanında da bu yüksek güveni sebebiyle hata yapabilir. Yapılan hatalar ölümcül olmakla birlikte saltanatın da sonu olma özelliği taşıyabilir. Bu sebeplerle yönetimde bulunanlar kendilerine çok güvenmemelidirler (Yusuf Has Hacib, 1959: 108).

Kendine olan güvenin yüksek olması sonucu yöneticiler düşmanlarını küçük görebilirler. Küçük görülen düşman devletin başına büyük belalar açabilir. Bu yüzden yöneticiler asla düşmanlarını küçük görmemelidirler. Bir yönetici tanımadan kimseye de düşman olmamalıdır. Bu kimseye fayda getirmez aksine huzursuzluk getirir ve çekişme doğar. Bu çekişmeden de devlet zarar görebilir (Yusuf Has Hacib, 1959: 260, 315, 390).

---

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Azimi, 2006: 32.

Yönetici kibir sahibi olmamalıdır. Kim olduğunu, nereden geldiğini hatırlayamayan insan büyülenme içinde olur ve herkesi kendinden aşağıda görür (Yusuf Has Hacib, 1959: 68). Yönetenler saygın bir yerde olduklarından dolayı kibir sahibi haline gelebilirler. Bu sebeple halk ve hizmetinde bulunan kişiler kibirli kişiden uzaklaşır ve saygı duymazlar (Yusuf Has Hacib, 1959: 103). Oysa unutulmamalıdır ki insan doğarken çıplaktır ve ölürlen de yalnızca bir bez parçasıyla toprağa girmektedir. Öyleyse yönetimde kibir kabul edilemez bir unsurdur.

Bir yöneticide olması gereken özelliklerden en önemlisi de edeptir. Edep tüm kötülöklere bir engel teşkil etmektedir. Ancak edepsiz insan her türlü kötülüöe açıktır ve böyle birinin kesinlikle yönetimde olmaması gerekir. Edepsiz olan kişi yalandan da kaçınmaz. Bir yönetimde yalanının asla yeri yoktur. Vezirler edepli olmalıdır ve eğer öyle olurlarsa hükümdarlar tarafından değer bulurlar. Edepsiz yönetici kaba ve küstah olmaktan kaçınmaz ve böylece hoşnutsuzluk meydana gelir. Hükümdar hoşnut olmaz ise o kişi yönetimde uzun süre kalamaz. Edepsizlik yönetimde olmaması gereken unsurlar arasındadır ve bilgisiz insan işidir (Yusuf Has Hacib, 1959: 177, 178, 206).

Fesatlık yönetimde asla olmaması gereken bir unsurdur. O bir devletin yıkılmasına sebep olabilir. Hükümdar ülke içerisinde fitneyi önlemeli ve uzak durmalıdır (Nizamülmülk, 2009: 11). Bir hükümdar fesatlık içinde olursa onun hükümdarlığı tanrı tarafından elinden alınır (Yusuf Has Hacib, 1959: 170-171). Bu anlatılan bize fesatlığın ne derece kötü bir şey olduğunu göstermektedir. Bu sebeple yönetimde bulunanlar asla fesat içerisinde olmamalıdır. Fesat içerisinde olan bir hükümdarın veya yöneticinin ne kadar malı mülkü varsa yok olur (Yusuf Has Hacib, 1959: 390). Bu sebeplerden ötürü yönetenler asla fesat ile birlikte anılmamalıdır.

Bilgisiz insan konuşmalarında gevezelik eder. O konuşacak doğru bir söz bulamadığından dolayı pervasız sözler söyler ve saygınlık elde edemez. O, nerede nasıl konuşacağını bilemediği için devlete ve hükümdara da zarar verebilir (Yusuf Has Hacib, 1959: 164). Bu sebeple yönetimde gevezeliğin yer almaması gerekmektedir.

Hükümdar ve yönetici sınıfında yer alanlar gönül kırıcı sözlerden kaçınmalıdırlar. Gönü kırılan insan ona düşman olur ve zarar vermek ister (Yusuf Has Hacib, 1959: 260). Böylece düzen bozulur kargaşa gelir. Düzenin devamı için yönetimde gönül kıran kişilere yer verilmemelidir.

Harama karışan insanların sonu cehennemdir ve yönetenler asla harama bulaşmamalıdır. Harama bulaşan yöneticinin malı da mülkü de yok olacaktır. İçki içmek de haram eylemlerden bir tanesidir. İçki içmek tüm kötülöklere insanı açık hale getirir. İnsanı sarhoş etmekte ve bu dünya ile ilişkisini kesmektedir. İçkili halde olan insan doğru karar veremez. Sarhoşluk halinde insan öfke içerisinde olabilir ve yanlış kararlar verir. Çünkü içki insanı doğru karar vermekten uzak tutar. İçkili iken verilen kararlar daha sonradan pişmanlık getirebilir. Tüm bunların yanından içki büyük bir günah olan zina etmeye de sebep olabilir. Devleti yıkıma kadar götürebilecek olan içki tanrının verdiği hükümlerlik yetkisinin de geri alınmasına sebep olmaktadır. Bağımlılık hali yapan içkiden yönetenler kurtulamazlar ve doğru kararlar alamazlar. Doğru karar alamayan bir hükümdar ve yöneticiden de halk huzursuz olur. Ayrıca içki insana maddi ve manevi zarar vermekle birlikte sağlığa da zararlıdır. İçki içmediği zamanda yapmayacağı hareketleri ve söylemeyeceği sözleri içkiliyken söyleyen hükümdarlar, yöneticiler çevrelerindekiyle karşı güç duruma düşerler. Böylece onlar karizmalarını ve değerlerini yitirirler (Yusuf Has Hacib, 1959: 46, 83, 117, 124, 170, 171).

Bu duruma örnek teşkil eden bir olayı burada anlatma lüzumu görmekteyiz. Arslan Yabgu, Gazneliler Devleti hükümdarı olan Sultan Mahmud'un huzurunda bulunduğu bir sırada hükümdar ona kendisinin sürekli Hindistan yörelerine cihat etmeye gittiğinden ve yardıma ihtiyacı olduğunda onun kendisine ne kadar yardımda bulunabileceğini sormuştur. Bunun üzerine Arslan Yabgu yalnızca bir yay ile kendi kavminden otuz bin askerin, yine kendi kavmine bir ok göndermesi ile on bin askerin yardımına geleceğini söylemiştir. Sarhoşluğuna yenik düşen Arslan Yabgu sözlerine devam ederek bir yay ve üç ok ile yüz bin atlının, Balhan dağından bir okla yüz bin askerin, Türkistan' dan da bir okla iki yüz bin atlının kendisine yardıma gelebileceğini söylemiştir. O anlık coşku ve sarhoşlukla söylenen bu abartılı sözler onun Sultan Mahmud tarafından yedi yıl boyunca Kalencer Kalesi'nde esir tutulmasına ve hayatını burada kaybetmesine sebep olmuştur (Köymen, 2016: 85-86).

İçkili olmanın haricinde öfke ve kırgınlık halinde olan yöneticiler istemedikleri kararlar verebilirler ve bunun sonucunda da pişmanlık duyabilirler. Kırgınlık halinde bu kişiler akıllarını kullanamayarak bilinçsizce kararlar verebilirler. Böylece birçok sıkıntıya ve güçlüğü sebep olabilirler. Bilgin olan insanlar dahi öfkeli olduklarında tüm bu bilginliklerini kaybederler ve kaba insan haline dönüşürler. Öfkeli olan kişiler karşısındakilere zarar verirler (Yusuf Has Hacib, 1959: 46-47). Bu sebeple öfke sahibi olan kişilerin yönetici olmaması gerekmektedir. Onlar hizmetkârlarına zarar verebilirler.

İnatçılık devlet yönetiminde olmaması gereken unsurlardan bir tanesidir. İnatçı kimseler ne olursa olsun inatları yüzünden mutlu olamazlar ve diğer görevlilerin de hizmet isteklerini kırarlar (Yusuf Has Hacib, 1959: 46). Bu kimseler hiçbir işinde başarı sağlayamazlar.

Nefis insanı birçok kötü işlere iter. Nefsine uyan insan hiçbir şeyi önemsemez ve kötü işlere dahi kalkışır. Böyle yöneticiler ne kadar çok makama, mala, mülke sahip olursalar olsunlar hep daha fazlasına sahip olmak isterler (Yusuf Has Hacib, 1959: 93, 103). Zevk ve sefa içerisinde hayat sürmeyi benimseyen bu yöneticiler elbet pişman olmaktadır.

Rüşvet almak veya vermek devlet yönetiminde olmaması gereken bir unsurdur. Rüşvet alan bir kurumda işler hiçbir zaman tam bir doğruluk içinde ilerlemez ve bu elinde sonunda kötü sonuçlar doğurur. Rüşvet devlet mekanizmasında doğru işleyen çarkları bozar ve işleri duraklatır. Devlet yönetimin de ne kadar iyi işler olursa olsun rüşvet girdiğinde o kurumda hiçbir iyilik kalmaz (Yusuf Has Hacib, 1959: 194).

Hükümdar verdiği sözleri yerine getirmeli ve asla isteyerek ya da istemeyerek yalancı durumuna düşmemelidir. Adı bir kez yalancılık ile anılan yönetici ya da hükümdar bir daha itibarını düzeltmez (Yusuf Has Hacib, 1959: 166). Bu sebeple yalan yönetime girmemesi gereken başlıca unsurlardan biridir.

Devlet işlerinde kararları tek başına bir kişi almamalıdır. Bu yönetimde uygun olmayan bir unsurdur. Kararlar bir mecliste bilginler ve tecrübeli kişiler ile alınmalı, uygulanacak siyaset burada karara bağlanmalıdır. Hükümdar burada âlimlerin ve tecrübeli kişilerin görüşlerini karşılaştırarak en doğru kararı vermeli ve uygulamalıdır (Nizamülmülk, 2009: 128). Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet işleri ile ilgili alınacak kararların görüşülüp hükümdara sunulduğu bir meclis mevcuttu (Taneri, 1994: 383). Büyük Divan ya da Divan-ı Alâ denilen bu mecliste tartışılan görüşler hükümdarın onayına sunulur ve son kararı sultan verirdi (Merçil, 2015: 61-62). Bu divan sabah namazından önce yapılır ve başkanlığını vezir üstlenirdi (Ata Melik Cüveyni, 1998: 10).

Hükümdar halkın sorunları ile ilgilenmeyen sorumsuz bir kimse olmamalıdır. O, memlekette birçok imar faaliyeti yapmalı halkın refahını yükseltmelidir. Yollar, köprüler, kanallar ve şehirlerin korunması için surlar yapılması gereken önemli imar faaliyetleridir (Nizamülmülk, 2009: 12).

Sonuç olarak baktığımızda hem vezir hem de hacib devlet düzeninin devamı için bu unsurlara mutlaka dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Onlar bu unsurların yönetimde yer bulmaları sonucu düzenin bozulacağından ve bunun da kargaşaya sebep olabileceğini savunmaktadırlar. İki eserde de bir düzen kavramı ortaya çıkmaktadır. Düzenin devamı devletin ve saltanatın sürekliliği için ne denli önemli olduğunu bu değerli iki eserde görmekteyiz. Genel olarak aynı unsurlardan söz eden eserler de fark olarak kadın faktörünü görmekteyiz. Yusuf Has Hacib yönetimde kadın ile ilgili bir kelam etmezken Nizamülmülk kadına ayrı bir bölüm ayırmış ve birçok örneğe yer vermiştir. Biz bunu onun hükümdarın eşi olan Terken Hatun ile olan devlet işlerindeki çekişmesine yoruyoruz. Bilindiği üzere Terken Hatun onu vezirlikten azlettirmek istemekteydi. Çok içki içmek de hoş görülmeven ve her iki eserde de fazlaca kendine yer bulan başka bir unsurdur. Her iki esere de baktığımızda devrin önemli devlet adamları tarafından kaleme alınmış olmaları ve takdim edilen hükümdara bir tavsiye kitabı niteliği taşımaları onların değerini arttırmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman İbnü'l-Cevzi (2014). *El- Muntazam Fi Tarihi'l – Ümem' de Selçuklular* (haz. Ali Sevim). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Azimi (2006). *Azimi Tarihi* (haz. Ali Sevim). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Bezer, Gülay Ögün (2011). “Terken Hatun”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 40, s. 510.

DİA (2002). “Kutadgu Bilig”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 26, s. 478.

Huncan, Ömer Soner (2011). *Türk Hakanlığı*. Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.

Köymen, Mehmet Altay (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Köymen, Mehmet Altay (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Merçil, Erdoğan (2015). *Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.

Nizamülmülk (2009). *Siyasetname* (haz. Mehmet Taha Ayar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Özaydın, Abdülkerim (2004). “Melikşah”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 29, s. 57.

Özaydın, Abdülkerim (2007). “Nizamiye Medresesi”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, s. 188.

Özaydın, Abdülkerim (2007). “Nizamülmülk”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, s. 196.

Özaydın, Abdülkerim (2007). “Nizamülmülk”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, s. 195.

Reşidü'd-din Fazlullah (2011). *Cami'ü't Tevarih* (haz. Erkan Göksu, Hüseyin Güneř). Selenge Yayınları: İstanbul.

Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teřkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Sıbt İbnu'l Cevzi (2011). *Mir'atüz'z- Zaman Fi Tarihi'l Ayan' da Selçuklular* (haz. Ali Sevim). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Taneri, Aydın (1994). “Büyük Selçuklular'da Divan”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, s. 383.

Taneri, Aydın (1996). “Hacib”, *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, s. 509.

Urfalı Mateos (1987). *Urfalı Mateos Vekayi Namesi* (haz. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Yusuf Has Hacib (1959). *Kutadgu Bilig* (haz. Reřid Rahmeti Arat). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.